

ОВЕН МЕТЬЮЗ

За лаштунками історії
війни Путіна проти України

Харків
«ФОЛІО»
2024

ВСТУП

Кожен повинен зрозуміти: попереду мобілізація і глобальна війна за виживання, за знищення всіх наших ворогів. Війна — це наша національна ідеологія, і єдине наше завдання, єдине завдання наших лідерів — пояснити й переконати весь російський народ, що це є нашим героїчним майбутнім.

Російський письменник і боець-доброволець на Донбасі
Захар Прилепін, квітень 2014 року¹

— Буду радий зустрітися...

Тон мого старого приятеля Жені звучав телефоном рівно, проте насторожено. Розмова відбувалася 28 березня 2022 року. Війна в Україні тривала вже місяць.

— Ти хочеш зустрітися просто так, чи спробуєш пояснити мені, в чому я помиляюся?

— Можеш, якщо хочеш, спробувати мені пояснити, в чому я помиляюся. Я не проти. Зараз я в Москві.

На лінії запанувала тиша.

— Може, іншим разом, — нарешті відповів він. — Зараз мені не хочеться, щоб мене з тобою побачили.

Колись Женя був бунтівником. На різних етапах свого життя він працював різноробом і охоронцем, служив офіцером ОМОН (воєнізованого поліцейного формування) і воював у Чечні. Він редагував нижньогородське видання опозиційної «Нової газети» і був провідним членом революційної Націонал-більшовицької партії. Але на той час, коли я зустрівся з ним на літературному фестивалі у 2008 році в Сен-Мало, Франція, Женя взяв собі новий псевдонім Захар Прилепін і став одним із найвидатніших і найсуперечливіших російських письменників. Через чисто голену голову й фізичну силу він мав досить погрозливий вигляд, через що потрапив у халепу з поліцейним спецпідрозділом «Республіканської охоронної компанії» у Сен-Мало. Я допоміг йому виплутатися з цієї ситуації. Той випадок нас зблизив.

Женя (Захар) Прилепін був розумним, начитаним і безстрашним. Він також відзначався пристрасністю у своїх переконаннях, які поєднували в собі палку віру у велич своєї країни та стале презирство до продажності її нинішнього керівництва. На письменницькому форумі в Кремлі в 2007 році він сидів навпроти Володимира Путіна і безстрашно викривав президента, звинувачуючи його в корупції та злодійкуватості. Після анексії Криму в лютому 2014 року кремлівська ідеологія розвернулася на 180 градусів. Путін і Захар несподівано перетворилися на союзників. Для Росії настав час взяти в руки зброю і повернути її проти своїх ворогів. Незабаром після цього Захар вирушив до «сепаратистських республік Донбасу» на сході України і став заступником командира батальйону. У 2020 році, як і його кумир — радикально налаштований письменник і засновник Націонал-більшовицької партії Едуард Лимонов, Захар заснував власну політичну партію. Її програма передбачала створення мужньої, войовничої Росії, доля якої — за допомогою війни очистити світ від занепаду.

Погляди Захара, попри свою отруйність, божевільність і, безсумнівно, небезпечність, все ж відрізнялися щирістю. На відміну від багатьох диванних патріотів у російській еліті, які біль-

шу частину свого життя грабували країну, попри всі присягання у любові до Батьківщини, Прилепін насправді ризикував своєю шкурою за свої переконання. Колись він був моїм другом. Тепер, я вважаю, він став моїм ворогом, але чесним ворогом.

Я починаю цю оповідь із Захара з двох причин. По-перше, мені цікаво, що він робитиме далі. Зараз Кремль осідлав тигра православного ультранационалізму, який ще відносно недавно ховався на узбіччі божевільної російської політики. Що станеться, якщо Путін похитнеться — чи то через військові невдачі на полі бою, чи то через втрату контролю над російською елітою або службами безпеки? Якщо це станеться, то бачення Захаром своєї країни як своєрідної нової Спарти — непримиренної, войовничої і полум'яної, святої і праведної — може бути віконцем в один з можливих жахливих варіантів майбутнього Росії.

Друга причина, чому я згадав Захара, — це його відмова від мого запрошення зустрітися. Я так і не дізнався, чому він тоді мені відмовив. Можливо, він побоювався, що його «спіймають» за розмовою з кимось, кого вважатимуть західним шпигуном. Мабуть, він думав, що я насправді був західним шпигуном. Вірогідно, він припускав, що за мною стежить Федеральна служба безпеки. Ймовірно, так воно і було. Або він боявся почути від мене іншу версію подій, яка похитнула б його віру в те, що російські православні воїни воюють з українськими нацистами. Проте останнє видається мені малоімовірним.

Якою б не була причина, Захар явно підхопив дозу всепроникної параної, яка панувала в той час. Це була параноя, яку поділяла більшість моїх московських друзів, колег і знайомих. У перші дні після початку війни вона накрила місто так само швидко і нав'язливо, як торф'яно-паливний смог, що огортає російську столицю щоліта. І як торф'яний дим, стійкий запах параної був усепроникним, його ніяк неможливо було уникнути.

З деякими перервами я вже 27 років робив репортажі в Росії спочатку як репортер «Московських часів» («The Moscow

Times»), а потім як кореспондент і керівник московського бюро журналу «Щотижневик» («Newsweek»). За понад чверть століття зі мною відмовилися розмовляти, мабуть, з пів дюжини людей, оскільки я був іноземцем, або тому, що ці люди боялися переслідування з боку влади.

Ситуація кардинально змінилася після початку вторгнення Росії в Україну, а точніше, після того, як на початку березня Державна Дума прийняла закон, згідно з яким «розповсюдження неправдивих відомостей про російських військових» карається позбавленням волі на строк до 15 років. Незабаром після цього Держдума також змінила визначення чинного закону про «іноземних агентів», включивши до них не лише російських осіб та організації, які фактично отримують фінансування з-за кордону, але й тих, хто потрапив «під іноземний вплив». Щотижня публікували списки нових «іноземних агентів», і незабаром до них потрапили майже всі незалежні від Кремля журналісти, телеведучі, блогери й аналітики.

На мій подив, коли я почав писати цю книгу в перші дні війни, друзі й знайомі, яких я знав багато років і навіть десятиліть, говорили мені, що не можуть ризикувати зустрітися публічно або говорити під запис. Навіть прокремлівські чиновники, як чинні, так і у відставці, а також відомі патріотичні ЗМІ й політичні діячі стали до абсурду обережними. Багато джерел відмовлялися зустрітися зі мною в публічних місцях, де їх могли б упізнати й «звинуватити» через розмову з іноземним репортером. Багато найвідвертіших розмов тепер відбувалися за обідніми столами, на дачах або в класичному радянському стилі на кухнях спільних знайомих, які люб'язно влаштовували приватні посиденьки, не завжди попереджаючи заздалегідь про те, що я, небезпечний іноземець, буду там присутній.

Тому багато джерел, процитованих у цій книзі, анонімні. В одних випадках це зроблено заради захисту інтересів окремих людей, а в інших — через те, що цитовані висловлювання

були зроблені неофіційно або за умов конфіденційності. Читачеві неприємно сприймати щось на віру. Погано, коли репортер змушений на цьому наполягати, але саме в такій атмосфері відбувалася робота над цією книгою в Москві та Києві між березнем 2022 і березнем 2023 року. Найбільше мене здивувало і приголомшило те, як швидко російське суспільство замкнулося в собі. До вторгнення Путіна у 2022 році в російській політичній екосистемі існував простір для політичної опозиції та свободи слова. Простір був вузьким, але він визначався низкою негласних правил, яких влада частіше дотримувалася, ніж порушувала. Приватні антикремлівські погляди, навіть якщо їх висловлювали в публічних місцях або в соціальних мережах, ніколи не забороняли. До 24 лютого 2022 року історії про те, як накривали телефон вдома подушкою, були химерним пережитком радянських часів. Після цього багато моїх джерел інформації наполягали на тому, що ми повинні сидіти за кілька метрів від своїх смартфонів або залишати їх вдома, коли йдемо на зустріч.

Страх заразний. Особливо швидко він поширюється у світі, де давно визнані правила зруйновані, а нові ще не сформовані. Опозиційні активісти та журналісти колись жартома описували путінський режим як «вегетаріанський», а не хижацький. Якщо не зважати на кілька резонансних випадків, він мав схильність залякувати, а не знищувати. Головний ідеолог Кремля Владислав Сурков, до речі, друг Захара Прилепіна і його родич через шлюб, очолював систему, засновану на постмодерністському, споживацькому і, зрештою, цинічному ставленні до ідеології. Трохи православ'я — тут, трохи радянської ностальгії — там. Сурков грав ідеями як герой класичного декадентського роману «Навпаки» («À Rebours») Жоріса-Карла Гюїсманса грав на клавіатурі органу запахів. Ця відносно толерантна, вегетаріанська екосистема зазнала краху після того, як Сурков у лютому 2020 року покинув Кремль. На зміну їй, як ми бачимо, прийшло правління параноїдально налаштованих колишніх кадебістів, переконаних у тому, що Захід виконує таємну місію з підриву і знищення Росії.

Антипутінці завжди були схильні фаталістично, навіть нерозумно, ставитися до власної безпеки. Деякі з них продовжували бути відвертими й після вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року, але тепер безтурботність була виявом великої хоробрості. Що мене ще більше вразило, це те, як прихильники Путіна раптом відкрили для себе страх. Культура «понятій», ця система негласних «домовленостей», яка керувала їхнім світом, раптом була витіснена новим і незнайомим гравітаційним полем патріотизму і війни. Що дозволено у Росії під час війни, а що заборонено? Ніхто точно не знав. Колишній генерал-майор КДБ, близький особистий друг і колишній університетський однокурсник одного з найвищих міністрів Путіна, запросив мене серед зими поговорити біля сараю на дачі. Там, він був упевнений, нас не підслухають і не побачать. Дочка великого нафтового магната, наближеного до Путіна, двічі просила переставити столики в ресторані «Білий кролик», бо їй не подобався вигляд людей, які сиділи поруч і могли нас підслухати. І так далі.

Я згадую про це не для того, щоб створити враження, що репортажі з Москви перетворилися на таємні справи в стилі романів Ле Карре, а для того, щоб підкреслити, що політичний і медійний ландшафт Росії дуже швидко і дуже глибоко змінився після путінського вторгнення. Деякі старі друзі стали агресивними, навіть нестерпними патріотами. Інші зрозуміли, що Росії, де можна було вдавати, ніби живеш відкритим, успішним європейським життям, більше не існує або, можливо, вона існувала лише в їхній уяві. Тисячі найосвіченіших людей Росії втекли в еміграцію, але переважна більшість залишилася і пристосувалася. Деякі надали перевагу активному пристосуванню, але більшість зберігає мовчання. Якщо параноя війни схожа на торф'яний дим, то конформізм — на сніг, що накрив ціле суспільство холодною ковдрою, яка заглушає звуки, позбавляє почуттів і змушує людей шукати притулку. Деякі росіяни знайшли цей притулок у втішних споминах про своє радянське дитинство, інші намагаються ігнорувати реальність, відхреститися від неї. До 21 вересня, протягом шести місяців після початку війни,

життя в Москві набуло вигляд агресивного симулякру тотальної нормальності, в який війна не мала права втручатися. Але 21 вересня Путін застав зненацька країну і власну еліту, оголосивши часткову мобілізацію. Раптом війна, яка до того була майже невидимою, стала для десятків мільйонів росіян, у яких в родині є чоловіки призовного віку, справою близькою і особистою. З цього моменту жоден росіянин не може почуватися в безпеці від гіркоти політичної зими, що опустилася на їхню країну.

Визначення «великий конфлікт» стосується подій, що призводять до розколу націй і перерозподілу світу. З цього погляду російсько-українська війна є найсерйознішою геополітичною кризою в Європі з часів Другої світової війни, яка матиме набагато більші глобальні наслідки, ніж теракт 11 вересня 2001 року в США. Вона назавжди змінить світову архітектуру безпеки, постачання продовольства й енергії, баланс військових сил і альянсів.

У кращому випадку невдале вторгнення Путіна в Україну може виявитися останньою конвульсією експансивного імперіалізму в європейській історії та ознаменувати собою остаточну смерть епохи імперій на Заході. Воно також може охолодити амбіції Китаю щодо використання військової сили проти своїх сусідів. У перші тижні війни Україна здивувала як своїх ворогів, так і союзників, продемонструвавши, як бронетанкові та повітряно-десантні сили, що переважають, можна перемогти за допомогою сучасної піхотної зброї. Це довело помилковість традиційних розрахунків часів холодної війни щодо нападу та оборони. Санкційна політика світу на російське вторгнення також показала, що справжня економічна влада, включно зі здатністю руйнувати цілі економіки за одну ніч, перейшла від національних держав до корпорацій, чий етичні й політичні рішення можуть мати більший вплив, ніж рішення урядів. Спроби Росії завдати удару у відповідь, припинивши постачання газу до Європи, несподівано довели, що енергоносії — це насправді менш потужна зброя, ніж Захід колись побоювався.

Водночас війна в Україні зробила світ набагато небезпечнішим місцем, оскільки Путін і його пропагандисти перевели ідею бойового або навіть стратегічного застосування ядерної зброї з розряду теоретичного у розряд можливого. Вона також поставила фатальне питання про те, скільки економічних втрат західні суспільства готові зазнати в ім'я захисту принципів, на яких засновані їхні суспільства. Це питання поки що залишається без відповіді.

Війна з Україною є кривавим фіналом розпаду Радянського Союзу. Поки я пишу ці рядки, бойові дії тривають, тож ця книга неминуче залишиться «недописаною». Але хоча ми не маємо жодного уявлення про те, як саме закінчиться конфлікт, ми вже знаємо, чим він не закінчиться. Не буде повної перемоги ні Росії, ні України. НАТО занадто багато інвестує, щоб дозволити Києву впасти перед російською армією. Режим Путіна і його життя опиняться під загрозою, якщо він дозволить, щоб Крим або, якщо вже на те пішло, «сепаратистські республіки Донбасу», опинилися під владою України. Він неодноразово заявляв, що збирається захищати цю територію ядерною зброєю, якщо буде потрібно. Тому ця війна врешті-решт закінчиться, — як закінчуються всі війни, які не призводять до повної перемоги, — миром, досягнутим шляхом переговорів.

Путін, швидше за все, оголосить будь-який остаточний результат війни перемогою, а його контроль над російськими ЗМІ настільки повний, що існує велика ймовірність того, що йому вдасться переконати багатьох своїх росіян повірити йому.

Але також очевидним залишається те, що, попри можливість утримання деяких територій, які до того належали Україні, після того, як змокне рев гармат, Путіну не вдасться зупинити дрейф України на Захід, а спроба утвердити Росію як нову геополітичну силу вже закінчилася жахливою катастрофою. Десятиліття ретельного економічного планування пішли прахом. Союзники й симпатки по всьому світу відвернулися від Росії.

Сотні тисяч найактивніших і найталановитіших росіян виїхали у вимушену еміграцію. Сама незалежність Росії є під питанням через вимушену економічну співпрацю й політичну залежність від Китаю. Путін отруїв майбутнє країни. Його самопроголошена перемога буде перемогою неосвічених над освіченими, провінцій над метрополією, старих над молодими, минулого над майбутнім.

Вторгнення Путіна також посприяло саме тим процесам, яким воно було покликане запобігти. Воно об'єднало Україну і дало їй справжнє відчуття державності. Війна також надала НАТО нову мету, гроші й членів, а також нагадала Європейському Союзу про повоєнні антигитлерівські цінності, на підґрунті яких саме і розвивалася європейська інтеграція на першому етапі. Якщо дивитися ще глибше, то Путін нагадав демократіям світу, що свобода не надається просто так (до цього детерміністського висновку багато хто на Заході дійшов після краху комунізму), за свободу треба боротися, її доводиться захищати.

Ця книга була написана переважно в Москві та Києві протягом першого року війни, тому це не історія війни, а перший нарис історії того, як війна почалася, як конфлікт перейшов від російського блицкригу до патової ситуації, яка переростає в український контрнаступ. Я зосереджуюсь на найбільш інтригуючих загадках, що лежать в основі путінського вторгнення в Україну...

Як так вийшло, що ідея про насильницьке розчленування великої Росії, підкріплена православним містицизмом й націоналізмом, перестала бути виключно маргінальною темою політичних дискусій і перетворилася на офіційну політичну доктрину Кремля?

Як і чому Путін вирішив викинути на смітник макроекономіку країни, побудова якої тривала десятиліття, дипломатичні стосунки, та розпочав війну настільки безрозсудну і ризиковану, що всі подробиці приготувань до неї були прихо-

вані навіть від більшості його найвищих міністрів аж до моменту вторгнення?

Ким були ті пси, що билися під килимом, як одного разу висловився Черчилль про кремлівські міжусобиці?

Хто боровся за вухо, серце і розум Путіна і завоював його?

І, найголовніше, якою була справжня причина того, що Путін вирішив розпочати війну?

Москва, 24 лютого 2023 року

ПРОЛОГ

МЕЖА

Москва

Президентська резиденція Ново-Огарьово, Московська область 23 лютого 2022 року

Невдовзі після 11:00 Володимир Путін піднявся на борт одного з трьох вертольотів Мі-8 президентського авіазагону на вертолітному майданчику своєї офіційної резиденції в Ново-Огарьово, що в 30 кілометрах на північний захід від центру Москви. З міркувань безпеки разом з ним злетіли ще два таких самих Мі-8 радянського виробництва, розвернулися в стрій і швидко попрямували на схід до Кремля.

Екіпажі літаків, як і всі інші співробітники Ново-Огарьово, через Covid-19 жили в суворій ізоляції, перш ніж їх близько допускали до «першого лиця», як зазвичай в президентській Адміністрації звикли називати голову держави. Протягом майже двох років з початку пандемії всі відвідувачі Ново-Огарьово і президентських резиденцій біля озера Валдай і в Сочі, де Путін переважно відсиджувався під час карантину, були зобов'язані провести тиждень на карантині та проходити щоденні тести в спеціально переобладнаних готельних блоках на території

кожної з резиденцій. Завжди дуже замкнений у собі, Путін протягом років обмежував своє спілкування з трьома дюжинами, не більше, людей іззовні. Під час епідемії Covid-19 коло обраних ще більш звузилося.

Через п'ятнадцять хвилин після зльоту вертоліт Путіна приземлився на вертолітному майданчику біля Беклемішевської вежі в південно-східному куті Кремля. Він сів у свій лімузин «ЗіЛ» для короткої поїздки до Великого палацу Московського Кремля. Під час пандемії Путін майже не відвідував Москву, а тим більше не з'являвся на публіці. Але це був його третій візит до центру Москви за кілька днів.

Перший візит, рано-вранці 21 лютого, був призначений для участі у надзвичайному з усякого погляду засіданні Ради безпеки Росії. Засідання проходило у великій, прикрашеній колонами залі Ордену Святої Катерини у Великому Кремлівському палаці, яка зазвичай використовується для офіційних прийомів, а не у звичайній, набагато меншій залі в Сенатському палаці, де зазвичай збирається Рада безпеки. У 12 постійних членів Ради не було часу проходити карантин протягом необхідного тижня. Величезний простір дозволив Путіну, який сидів на самоті за великим столом, тримати шестиметрову соціальну дистанцію з найбільш високопоставленими, хоча й не обов'язково найвпливовішими, чоловіками й однією жінкою Росії. Вибір місця також був дуже символічним для проведення телетрансляції, оскільки мав сигналізувати про нову фазу російської самовпевненості й напористості.

Приводом для засідання Ради безпеки було обговорення планів Держдуми та її верхньої палати, Ради Федерації, визнати державність двох «самопроголошених республік» на українському Донбасі. За словами джерела, близького до пресекретаря Путіна Дмитра Пескова, всім учасникам засідання Радбезу повідомили, що засідання транслюватиметься наживо. Але це не відповідало дійсності. Годинники учасників засідання свідчать, що насправді воно вийшло в ефір приблизно на п'ять годин пізніше. Песков повідомив тому ж джерелу, що лише чотири людини в кімнаті, окрім самого Путіна, знали про військові плани

президента розпочати повномасштабне вторгнення в Україну приблизно через 72 години. Одним із них був міністр оборони Сергій Шойгу, іншим — Микола Патрушев, голова Ради безпеки і колега Путіна по КДБ з 1975 року, третім — старий однокурсник Путіна по Санкт-Петербурзькому університету і голова ФСБ Олександр Бортніков, а четвертим — ще один колега по КДБ, голова зовнішньої розвідки Сергій Нарішкін.

Члени Ради безпеки один за одним підтримали пропозицію Держдуми визнати «Донецьку та Луганську народні республіки», разом більш відомі як «ЛДНР», незалежними державами. Нарішкін обмовився, і був публічно принижений Путіним¹.

Наступного дня, 22 лютого, Дума належним чином підтвердила визнання «сепаратистських республік». Путін знову поїхав до Кремля на пресконференцію з групою відібраних журналістів з кремлівського преспулу, що загалом траплялося вкрай рідко. За словами одного з присутніх, Путін був «блідим і одутлим, проте енергійним... незвично наполегливим і агресивним»². На запитання ветерана кремлівського преспулу, кореспондента газети «Коммерсант» Андрія Колесникова, чи вважає він, що «все в сучасному світі можна вирішити силою», Путін відреагував різко: «Чому ви вважаєте, що добро ніколи не повинно підкріплюватися силою?» Він також заперечив, що російські війська «негайно увійдуть» на територію Донбасу³.

Путін брехав. Російські війська вже були розгорнуті. Перші підрозділи — машини армійської групи, що базується в Південному військовому окрузі, позначені характерною літерою «Z», щоб відрізнити їх від ідентичної української бронетехніки — перетнули фактично відсутній кордон між Росією і «ЛДНР» через кілька годин після пресконференції. До середини ранку 23 лютого російські війська були розгорнуті вздовж усієї лінії контролю, яку «сепаратисти» встановили з українськими військами у 2015 році після двох жорстоких літніх боїв, що забрали 14 000 життів.

23 лютого, День захисника Вітчизни, є важливим святом ще з радянських часів. Це день, коли можна випити з друзями, привітати чоловіків з тим, що вони чоловіки (23 лютого — це аналог жіночого дня, який святкують 8 березня), і подивитися

по телевізору патріотичні воєнні фільми. Якщо офіційніше, то це день вшанування російських збройних сил у минулому й сьогодні. День Перемоги, який святкують 9 травня і традиційно відзначають великим військовим парадом на Червоній площі, є тріумфальним святкуванням перемоги СРСР над нацистською Німеччиною у Великій Вітчизняній війні. За останнє десятиліття правління Путіна 23 лютого і 9 травня стали ключовими складовими впровадженого Кремлем культу, який використовує пам'ять про Другу світову війну заради прославлення і легітимізації нинішнього російського режиму. Кульмінацією обох святкувань є покладання президентом вінка до Вічного вогню, що горить перед Кремлем.

Кортеж Путіна виїхав з воріт Спаської вежі Кремля, проїхав Червоною площею і зупинився перед вишуканими кованими ворітьми Олександрівського саду. Путін пройшов повз почесну варту, що зберігала соціальну дистанцію, і поклав вінок до Вічного вогню. Це був перший зафіксований випадок з 23 лютого минулого року, коли Путін наважився ступити на бруківку московського тротуару.

На всю країну трансливалося заздалегідь записане звернення Путіна з нагоди Дня захисника Вітчизни. «Шановні товариші!» — почав Путін, навмисно повернувшись до звичного з комуністичних часів звертання. Він зробив лише одну непряму згадку про офіційну окупацію Росією «ЛДНР», яка відбулася того ранку: «Наша країна завжди відкрита до чесного і прямого діалогу... але ще раз повторю: інтереси Росії та безпека нашого народу для нас не підлягають обговоренню»⁴.

Повернувшись до Ново-Огарьово о 17:00, Путін відповів на запланований телефонний дзвінок президента Туреччини Реджепа Таїпа Ердогана. Згідно з офіційним текстом розмови, Путін «висловив розчарування тим, що США і НАТО проігнорували законні вимоги й обґрунтоване занепокоєння Росії»⁵. Хоча Путін і Ердоган знайомі понад два десятиліття і називають один одного «друзями», в розмові не було жодної згадки про неминуче повномасштабне вторгнення в Україну. За словами високопоставленого джерела в Міністерстві закордонних справ Туреччи-

ни, яке працює з Ердоганом з 2003 року, «не було жодних ознак або попереджень про те, що планує Путін»⁶.

Увечері 23 лютого Путін також побував у телевізійній студії в Ново-Огарьово, де записав чергове звернення до свого народу, вже друге за останні кілька днів. Цього разу він оголосив, що віддав наказ розпочати «обмежену військову спецоперацію» проти України. Воно прозвучало в ефірі о 6:00 наступного дня. Уздовж 2000-кілометрового кордону між Росією, Білоруссю та Україною у бій вирушили сили у складі щонайменше 71 батальйонної тактичної групи загальною чисельністю близько 160 000 — 190 000 осіб. Це було найбільше розгортання російських військ на європейській території з 1945 року⁷.

Київ

Президентський палац, Київ, вулиця Банкова 23 лютого 2022 року

З листопада 2021 року американська розвідка попереджала Володимира Зеленського з дедалі більшою наполегливістю і докладністю про те, що Путін планує повномасштабне вторгнення в Україну на кількох фронтах зі спробою захопити Київ. Зеленський і його команда, що займалася питаннями національної безпеки, поставилися до цих попереджень «не те щоб зневажливо, але скептично», як сказав один з радників голови Офісу Зеленського Андрія Єрмака: «У нас не було жодних сумнівів, що Путін здатен на вторгнення, проте ми воюємо [з Росією] вже вісім років»⁸. Річ у тому, що з весни минулого року нарощування російського військового контингенту на кордонах України й попередження про можливе вторгнення були явищем майже рутинним. Путін погрожував, збільшивши чисельність військ у березні-квітні 2021 року, а потім знову у вересні-жовтні, але потім кожного разу їх відводив. Перше нарощування пояснювалося як перевірка рішучості нового президента США

Джо Байдена, а друге — як протест проти участі України в сухопутних і морських навчаннях НАТО влітку. Хоча навіть високопоставлені джерела в силових структурах і вищі урядовці в Москві впевнено прогнозували, що війни не буде, не було ясно, чим обернеться третє, наймасштабніше, нарощування.

«Завжди існувало питання, чи це не черговий психологічний тиск Путіна... з метою розхитати Україну, — казав радник. — З одного боку, звичайно, щоразу виникало занепокоєння, що це може перерости у війну. З іншого боку, ми розуміли, що не можна дозволити Путіну сіяти паніку кожного разу, коли він відправляє свої війська на маневри біля наших кордонів». Коли 12 лютого посольства США та Великої Британії залишили Київ, Зеленський заявив, що «зараз найбільшим ворогом народу є паніка». Якщо у західних держав і були «якісь вагомі докази вторгнення, що наближається», то він їх «ще не бачив». Скептицизм щодо можливої майбутньої війни був настільки глибоким, що високопоставлені члени українського парламенту та розвідувальної служби СБУ почали ретвітити гумористичні меми про пана Біна, який стоїть на узбіччі дороги «в очікуванні російського вторгнення»⁹.

Однак ближче до 23 лютого стало зрозуміло, що цього разу все було інакше. Напередодні ввечері російські війська увійшли на територію самопроголошених «Донецької та Луганської республік». До того часу російські війська більш-менш приховано діяли на території «ЛДНР» протягом багатьох років, але тепер, коли російська Дума проголосувала за визнання їхньої незалежності, окупація стала офіційною. Проте залишалося питання: «Чи зупиниться Путін на “ЛДНР”, чи піде далі?»

Опівдні 23 лютого Зеленський скликав засідання Ради національної безпеки і оборони України (РНБО). За столом сиділи найвищі керівники армії й розвідки країни, а також цивільні міністри. Деякі з них усе життя були військовими або служили в розвідці. Інші були старими друзями Президента, яких Зеленський знав з дитинства або з ким багато років працював у шоубізнесі.

Іван Баканов, ще досить молодий чоловік 47 років, що любляв окуляри з синіми скельцями й модні вузькі костюми,

був, як і Зеленський, родом зі суворого промислового міста Кривий Ріг. Він очолював телевізійну компанію «Студія “Квартал 95”», названу на честь їхнього району міста. У серпні 2019 року Зеленський призначив свого давнього друга, колегу й колишнього керівника передвиборчої кампанії головою Служби безпеки України. Баканов, юрист за освітою, торив собі кар’єру в індустрії розваг, тому не мав досвіду роботи в розвідці або таємній поліції, проте він був повністю відданим Зеленському. А це було головним. Робота Баканова полягала в тому, щоб реформувати й приборкати спецслужбу, яка кілька разів у новітній історії намагалася ставити урядові палки в колеса. До того ж уважалося, що в СБУ все ще залишилися служити тисячі прихованих симпатиків Росії.

Генерал-лейтенант Валерію Залужному виповнилося 49 років. Він походив з абсолютно іншого світу, ніж Баканов, однак цей кадровий офіцер також став новою мітлою, призначеною Зеленським. Занадто молодий, щоб служити в радянській армії, Залужний був із покоління перших українських офіцерів, які пройшли навчання у партнерів України по НАТО, зокрема, у Великій Британії. Кремезний, круглолиций і витривалий, він відзначився на посаді командира дивізії під час важких боїв у Дебальцевому на Донбасі у 2015 році. Зеленський призначив Залужного начальником українського Генерального штабу 2021 року, доручивши йому привести армію до стандартів НАТО і покласти край крадіжкам, знущанням, муштрі й задушливій солдафонській зверху донизу системі, що було притаманне радянській і російській арміям.

Третім ключовим учасником наради був голова зовнішньої розвідки України Олександр Литвиненко. Випускник Інституту криптографії, телекомунікацій та інформатики ФСБ у Москві й Королівського коледжу оборонних досліджень у Лондоні, Литвиненко був призначений головою української спецслужби у липні минулого року, що викликало запеклі суперечки. У 2015 році він був одним із тисяч чиновників, яких відсторонили від роботи в уряді через їхню попередню роботу в Адміністрації опального, промосковського президента Віктора Януковича. Однак Зеленський вирішив, що йому потрібен офіцер розвідки

з великим досвідом роботи, щоб відповісти на єдине нагальне питання безпеки, яке постало перед країною: «Чи серйозно Путін налаштований на вторгнення, чи він блефує?»

На засіданні Радбезу «були озвучені три основні точки зору, — згадує Сергій Лещенко, відомий журналіст і депутат, старший радник керівника штабу Зеленського. — Одна з них полягала в тому, що Путін зупиниться на [самопроголошених республіках] Донбасу. Інша припускала, що він спробує створити коридор, який з'єднає Крим з Донбасом, і розширити [територію «ЛДНР»]. Треті вважали, що він розпочне повномасштабне вторгнення в Україну, в тому числі з Білорусі», а це означало б наступ на Київ. Усі три точки зору ґрунтувалися на суперечливих даних розвідки й аналізу. Засідання РНБО, за словами Лещенко, було «безрезультатним».

Решту дня Зеленський провів, розмовляючи з послами й зачитуючи розвідувальні звіти своїх спецслужб, а також спецслужб союзників по НАТО. Він також написав промову, спрямовану безпосередньо до російського народу. Ввечері, все ще будучи переконаним, що Путін не наважився просунути далі кордонів «ЛДНР», Зеленський записав свою промову, впоравшись за один дубль.

«Я хочу звернутися сьогодні до всіх громадян Росії не як Президент, — сказав Зеленський російською мовою, своєю рідною мовою, яку він рідко використовує під час публічних виступів, які зазвичай робить українською. — Я звертаюся до громадян Росії як громадянин України... Сьогодні ваші війська стоять уздовж кордону, майже 200 000 солдатів і тисячі одиниць військової техніки. Це може стати початком великої війни на європейському континенті. Будь-яка іскра може призвести до вибуху... Вам кажуть, що ми нацисти. Але як може народ, який віддав понад вісім мільйонів життів за перемогу над нацизмом, підтримувати фашизм? Як я можу бути нацистом? Скажіть це моему дідусяві, який пройшов усю війну в піхоті Радянської Армії і помер полковником у незалежній Україні».

Зеленський не згадував про своє єврейське коріння, але розповів, як перед війною відвідував свого найкращого друга в До-

нецьку, вболівав за українську національну футбольну команду на матчі і пив пиво в парку з натовпом місцевих жителів, об'єднаних з іншими співвітчизниками-українцями. На завершення він емоційно звернувся до росіян із закликом «пам'ятати, що українці та росіяни — різні. Але це не причина, щоб ми були ворогами... Багато хто з вас бував в Україні. У багатьох з вас є родичі в Україні. Дехто з вас навчався в українських університетах, дружив з українцями. Ви знаєте наш характер. Ви знаєте наших людей. Ви знаєте наші принципи. Ви знаєте, що ми цінимо. Тому, будь ласка, прислухайтеся до себе... До голосу розуму, здорового глузду. Почуйте нас. Народ України хоче миру».

Багато помічників Зеленського «були зворушені майже до сліз», коли Президент записував свою промову. «Вона йшла прямо від серця, — згадував один із радників. — Він сам написав кожне слово... Це була найкраща промова, яку він коли-небудь виголошував»¹⁰.

Увечері Зеленський поїхав до своєї дружини Олени та дітей Олександри (17 років) і Кирила (9 років) у президентську резиденцію в передмісті Конча-Заспи, на правому березі Дніпра, за 15 кілометрів на південь від центру Києва. Лещенко підтвердив, що Президент України «не знав» про майбутній російський напад. Зеленський пішов спати в надії, що «здоровий глузд», про який він говорив раніше ввечері, візьме гору. За кілька годин від цієї надії нічого не залишилося.

Белгород

Белгородська область, Росія

23 лютого 2022 року

Для офіцерів і солдатів Кантемирівської танкової дивізії День захисника Вітчизни зазвичай був важливим і довгоочікуваним святом. Дивізія, що базується в Наро-Фомінську, за 70 кілометрів від Москви, офіційно відома як 4-а гвардійська Кантемирів-

ська орденна Леніна Червонопрапорна танкова дивізія імені Юрія Андропова, була однією з елітних частин російської армії з моменту свого формування під час Сталінградської битви. Але 23 лютого 2022 року було не до святкувань. Щойно надійшов наказ про готування дивізії до бою.

За місяць до цього Кантемирівську дивізію перекинули до Белгородської області, недалеко від північно-східного кордону України. Офіційно вони перебували на навчаннях, але більшість солдатів розуміли, що вони там для того, щоб готуватися до вторгнення в Україну.

«Мамо, у мене тиждень не буде працювати телефон. Я його віддаю, — сказав 22 лютого своїй матері Любові 21-річний сержант Вадим Шишимарін. — Тобі можуть сказати, що я поїхав в Україну. Не вір». Товариші її сина пізніше розповіли їй, що командири частини запевнили їх, що «вони будуть в'їжджати і виїжджати [з України], і все»¹¹.

Зовнішність Шишимаріна не відрізняється войовничістю. Худорлявий і невисокий, з майже дитячим обличчям, «він не справляє враження професійного солдата, не кажучи вже про службу в елітній танковій дивізії», — казав пізніше пресі його адвокат Віктор Овсянніков. Вадим Шишимарін народився 17 жовтня 2000 року в Усть-Ілімську, промисловому місті з населенням 86 000 осіб, що розташоване на сході Сибіру на відстані приблизно в 700 кілометрів вгору по Ангарі від Іркутська. Вадим був старшим з п'яти дітей. У нього було два брати і дві сестри. Наймолодшій виповнилося чотири роки. Його виховували матір і вітчим.

Як і багато інших військовослужбовців, відправлених до України, Шишимарін був родом з однієї з найвіддаленіших і найбідніших російських глибинок. Усть-Ілімськ мав свою гідроелектростанцію, лісо завод і залишки сумнозвісного табору 1930-х років, який колись був у складі ГУЛАГу. Чверть населення виїхала з міста після розпаду СРСР. Вадим закінчив школу у віці 17 років, а потім навчався на механіка в професійно-технічному училищі. Пізніше в інтерв'ю журналістам батьки Шишимаріна не змогли назвати жодного інтересу чи хобі свого сина. «Чим

би він міг захоплюватися? — перепитував його батько, Євген Шишимарін, який залишив родину, коли Вадим був ще маленьким. — Він жив. Він тудяга»¹².

За словами матері, Вадим вирішив поїхати до Москви після закінчення технікуму, тому що «там більше можливостей для роботи і навчання». Він працював у підмосковній шиномонтажній майстерні і знайшов собі дівчину. Потім, як і сотні тисяч молодих російських парубків, які не навчаються на денній формі, Шишимаріна забрали проходити строкову військову службу під час щорічного весняного призову 2019 року. Місцевий військкомат Московської області направив його до Кантемирівської дивізії, що базується неподалеку. «Він був готовий, прийшов час іти в армію, — розповідає його мати. — Ну і що з того? Всі служать».

У січні 2020 року, через дев'ять місяців після початку річної строкової служби Шишимаріна, в Усть-Ілімську загинув його вітчизняний, який працював кранівником. Він опинився «не в тому місці й не в той час, пояснила мати Вадима Любов. — Його випадково застрелили. Ми не знаємо повного імені того, хто це зробив». Любов і її діти залишилися без надійного джерела доходу. Шишимарін вирішив вступити до російської армії як контрактник, тобто професійний солдат, щоб «не потрібно було турбуватися про житло, а також він хотів «допомагати матері й молодшим братам і сестрам». Для 20-річного хлопця з Усть-Ілімська армійська зарплата в 40 000 рублів (тоді це дорівнювало близько 400 фунтів стерлінгів на місяць) здавалася вигідною пропозицією. «Він вирішив, що йому тут [в Усть-Ілімську] нічого робити, — розповідала його мати. — Тут справді нічого робити»¹³.

До лютого 2022 року Вадим Шишимарін дослужився до звання сержанта, проте на відміну від його еквівалента у британській чи американській арміях, російський сержант має низький статус, який ні на що не впливає. Реальним еквівалентом сержантів західних армій, які мають чималенький стаж служіння у збройних силах, у російській армії є прапорщики. Однак Шишимарін очолював відділення з десяти солдатів у взводі, яким командував старший лейтенант Калінін.

ЗМІСТ

Вступ	5
Пролог. Межа	15
ЧАСТИНА ПЕРША	КРОВ ТА ІМПЕРІЯ
Розділ перший	Отруне коріння 37
Розділ другий	«А Москва мовчить» 61
Розділ третій	Скривавлені ідоли 95
Розділ четвертий	Завтра належить мені 119
ЧАСТИНА ДРУГА	СТЕЖКА ВІЙНИ
Розділ п'ятий	Стежка війни 159
Розділ шостий	Правда чи блеф? 189
Розділ сьомий	Хаос 221
ЧАСТИНА ТРЕТЯ	ПРОКІНЕЗ
Розділ восьмий	Все розвалюється на шматки 251
Розділ дев'ятий	Переоцінити власні сили. 281
Розділ десятий	Протистояння 309
Розділ одинадцятий	Ціна ілюзії 333
Розділ дванадцятий	Til Valhal. 363
Посилання	394
Подяки	426
Показчик	432